

Døre. Kirken havde to romanske døre vestligt i skibets langmure (jf. fig. 81). *Syddøren* blev muligvis allerede ændret i facaden ved en senromansk ombygning (s. 2765), men de smigede vanger i bagmuren, som var synlige 1905, var sandsynligvis oprindelige.¹¹⁹ *Norrdøren* blev ombygget ved opførelsen af et fyrhus i slutningen af 1800-tallet (s. 2774). Den blev tilmuret både i facaden og bagmuren, og vangerne blev skalmuret. Oprindeligt var døren smiget, og vangerne, hvoraf de indre var synlige 1905, var sat af tilhugne granitkvadre (jf. s. 2774); formen på dørens øvre afslutning er ukendt.¹¹⁹

Vinduer. To romanske vinduer var bevaret over for hinanden omtrent midt på skibets langmure (jf. fig. 77). Vinduerne var dobbeltsmigede og rundbuede med stejl sålbænk.¹⁶⁶ Vangerne var af

granitkvadre, mens kilestensstikkene var af kalk- eller kridtsten (jf. fig. 81-82).¹⁶⁰ I det søndre vindue blev der ved kirkens nedrivning fundet et romansk *glasmaleri og i det nordre en mulig romansk vinduesramme (s. 2778 og 2776). Placeringen af de to bevarede vinduer kan tyde på, at der havde været endnu et sæt vinduer, som var fjernet ved indsættelsen af det søndre, større vindue i skibets første fag (s. 2772) samt ved opførelsen af nordre korsarm (s. 2772). Ved biskop Engelstofts besøg 1859 kunne de romanske vinduer ikke ses, men da Løffler undersøgte kirken 1876, var de synlige gennem mange lag kalk.¹⁶⁷

Indre. Den romanske kirkes indre kendes kun fragmentarisk. Den formentlig rundbuede *korbu*, som senest forsvandt ved opsætningen af hvælv i langhuskoret (s. 2769), må have været ca. 130

Fig. 81. †Skibets sydmur med romansk vindue øst for den senromanske syddør hvorover et senmiddelalderligt vindue (s. 2764 og 2772). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – South wall of the †nave with Romanesque window east of the Late Romanesque south door, above which a Late Medieval window.

Fig. 82. Romansk vindue i †skibets nordmur (s. 2764). Bemærk *vinduesrammen med blyindfatning og glas i lysningen (s. 2776). Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – *Romanesque window in the north wall of the †nave. Note the *window frame with leading in the opening.*

cm tyk, da den havde to *kragsten* af denne længde afsluttet med et hoved i hver ende (fig. 11); kragstenene er genanvendt i den nye kirke (s. 2711). Skibet, der blev overhvalvet o. 1500 (s. 2767), havde oprindeligt fladt *træloft*.¹⁵²

Taggavle. Skibets gavltrekanter blev sandsynligvis nedtaget ved udvidelserne mod øst og vest (s. 2769 og 2766).

Romanske ombygninger. *Syddøren* blev muligvis ombygget relativt kort tid efter kirkens opførelse.

Den rundbuede dør var placeret i et murfremspring af røde munkesten (jf. fig. 81). Den blev sandsynligvis blændet med kampesten ved indsættelsen af en dør i tårnet efter middelalderen (s. 2776). Murfremspringets øverste del var blevet ødelagt ved udvidelsen af et vindue ovenfor (s. 2776).¹⁶⁸ De smigede vanger i bagmuren var formentlig fra den oprindelige dør (s. 2764). En beslægtet sekundær dør i et portalfremspring findes ved Hårslev Kirke (Odense Amt).

Kirkens romanske stenarbejder. Kirken var en del af en gruppe kirker i Det Sydfynske Øhav, hvis romanske granitarbejder muligvis var udført af samme mester.¹⁶⁹ Soklens og døbefontens arkadefrise (s. 2735) findes ligeledes på soklen under Magleby Kirke (Langelands Sønder Hrd.), på en gravsten fra samme kirke, på døbefontene i Rise Kirke (Ærø Hrd.) og Krarup Kirke (Salling Hrd.) samt på soklen på Ryslinge Kirke (Gudme Hrd.), hvilken også er prydet af en rundstav. To romanske gravsten henholdsvis i Bregninge Kirke (s. 2514) og ved Tullebølle Kirke (Langelands Nørre Hrd.) har ligeledes arkader. Korbuens kragbånd har tovsnoning og små hjørnehoveder, hvoraf sidstnævnte også findes på døbefonten, og lignende hoveder genfindes på gravstenen i Bregninge og på soklen på Landet Kirke (s. 2616) samt på *gravsten nr. 3 (s. 2802).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken blev i senmiddelalderen kraftigt udvidet med flere tilføjelser, og deres indbyrdes kronologi kan udredes med rimelig sikkerhed. Skibet blev forlæn-

get mod vest, og o. 1500 blev det forlængede skib overhvælvet, hvorefter kirken blev udvidet mod øst, så bygningen blev et langhus. Langhuskoret blev ligeledes overhvælvet o. 1510–20. Mod vest blev der opført et tårn, hvis hvælv kan være tilføjet efterfølgende. Et trapparhus på tårnets nordside blev tilføjet efter tårnets færdiggørelse.

Vestforlængelse. C. M. Smidt angiver på sin grundplan af kirken (fig. 78), at det romanske skib blev forlænget allerede i romansk tid, men et fladbuget vindue og kamtakker på vestgavlen sandsynliggør, at forlængelsen var senmiddelalderlig. Tilbygningen, som var ca. 8 m lang, var ca. 80 cm bredere i vest end i øst (jf. fig. 77), hvilket skyldtes, at murene var tykkere i vest. Soklen bestod af genanvendte sokkelkvadre fra skibets nedrevne vestgavl. På sydsiden var der to rundstavsprofilerede sten og to skråkantede og på sydvesthjørnet en skråkantet hjørnestein, hvorover var en rundstavs- og

Fig. 83. †Vestforlængelsen set fra syd (s. 2766). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – The †western extension seen from the south.

Fig. 84. †Kirken set fra nordvest. Foto formentlig Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *The †church seen from the north west.*

arkadeprydet hjørnestein (jf. s. 2760). På nordsiden halvt gemt bag det yngre trappehus (s. 2771) var der en enkelt sokkelkvader med rundstav. På vestgavlen var en sokkelsten med rundstav og arkader.¹¹⁹ En romansk gravsten (nr. *3, s. 2802) var indmuret i sydturen tæt ved tårnet.¹⁹

Murene var af rå og kløvet kamp, mens hjørnerne mod vest bestod af formentlig genbrugte hjørnekvadere (fig. 83). Forlængelsen havde to vinduer 1905, henholdsvis et sandsynligvis oprindeligt vindue mod syd og et nyere fra anden halvdel af 1800-tallet mod nord (s. 2777). Det søndre vindue var dobbeltfalsat i facaden og enkeltfalsat i bagmuren; stikket var fladbuget, hvoraf den vestre del muligvis var omsat (jf. fig. 83). Stikket til den inderste fals var blevet borthugget i anden halvdel af 1800-tallet (s. 2777). Forlængelsens indre fik opsat hvælv samtidig med skibet o. 1500 (jf. ndf.) og må forinden have haft fladt †træloft. Forlængelsens gavltrekanter var bevaret indmuret i tårnets østmur (jf. fig. 90) og det yngre trappehus (s. 2771). Den

var sat af rå kamp med kamtakker,¹⁷⁰ og den øverste spids var udbedret med munkesten.¹¹⁹

Hvælv i skib og vestforlængelse. O. 1500 (jf. s. 2781) blev der i det romanske skib og vestforlængelsen opsat tre krydshvælv (jf. fig. 105). De to østligste var lidt rombeformede, mens det vestligste var omtrent kvadratisk (jf. fig. 77). De var udlagt, så de romanske døre var midt for det midterste hvælvfag. De stod på enkeltfalsede piller med skråt forløbende, 2-3 skifter høje kragbånd, og skjold- og gjordbuerne var spidsbuede og helstensbrede. Det østligste pillepar og skjoldbue stod sandsynligvis op ad den romanske triumfmur, indtil denne blev revet ned senest ved opsætningen af hvælv i langhuskoret (s. 2770). Ribberne var halvstensbrede, og kapperne var fremspringende fra buerne, muligvis lidt puklede og halvstenstykker. Ved opførelsen blev de romanske vinduer sandsynligvis tilmuret med tegl (s. 2776). 1905 var der adgang til langhusets loft gennem en *luge* i den vestligste hvælvkappes søndre svikkel i vestforlængelsens hvælv (jf. fig. 106).

Fig. 85. †Kirkens indre under nedbrydningen set mod øst. Foto C. M. Smidt 1905. I NM. – *Interior of the †church looking east.*

Langhuskor. I begyndelsen af 1500-tallet blev kirken udvidet mod øst til et langhus, hvorved det romanske kor med apsis blev revet ned – muligvis blev den romanske triumfmur stående, indtil der kort efter blev indsat hvælv i langhuskoret (jf. s. 2770). Den rektangulære udvidelse var ca. 9,5 m lang og lige så bred som skibet (jf. fig. 77). Over skibets østlige hjørnesokkelkvadre var der uregelmæssige lodfuger i langmurene, som markerede skellet mellem det romanske skib og langhuskoret.¹¹⁹ Korrumbet, der ikke var bygningsmæssigt afgrænset fra skibet, udgjorde 1905 de østligste halvandet fag (jf. fig. 101).

Udvidelsen blev opført af materialerne fra de nedrevne bygningsdele,¹⁵² hvis sokkelsten blev genanvendt som en uregelmæssig dobbeltsokkel på østgavlen og sydfacaden af henholdsvis apsidens sokkelkvadre mod øst og kvadre med rundstav og skråkant med rille mod syd. Sidstnævnte type var også benyttet på nordsiden til en

enkeltledet sokkel.¹⁷¹ På nordøsthjørnet var en hjørnesokkelsten med skråkant og rille.¹¹⁹ I den søndre sokkel var der vestligst i det øverste led indmuret en romansk gravsten (nr. 1, s. 2756).¹¹⁹

Murene var ca. 1 m tykke og en smule tyndere end skibets (jf. fig. 77). De var af rå og kløvet kamp, og det nordøstlige hjørne var sat af hjørnekvadre sandsynligvis genanvendt fra det romanske kor.¹¹⁹ De to romanske kragsten var indmuret i udvidelsens mure (s. 2764): den ene i østgavlen og den anden i nordmuren over en præstedør (jf. ndf.).¹¹⁹ Fugerne mellem kampestenene i både facader og bagmure var 'pyntede med regelmæssigt indsatte teglstensbrokker',¹¹⁹ hvilket også kendes eksempelvis fra Kværndrup Kirke (s. 2225) og Tulstrup Kirke (DK Århus 2364). En *sugfæl* afsluttede murkronen på hele langhuskirken.

Mod nord var en *præstedør* i korets andet fag (jf. fig. 77); den var senere blevet tilmuret med kampesten, men stod som en blanding i bagmu-

Fig. 86. †Langhuskoret set fra øst (s. 2769). Foto Chr. Axel Jensen 1905. I NM. – *The †chancel seen from the east.*